

Piyasa İslamı: İslam Suretinde Neoliberalizm¹

Burcu Doğan, Hitit Üniversitesi, e-posta: burcu_dogan90@hotmail.com.

İsviçreli siyaset bilimci Dr.Patrick Haenni (doğum yılı 1968), İsviçre’de bulunan Religioscope Instute araştırmacılarından. Ortadoğu uzmanı olan Haenni, uzun yıllar başta Mısır olmak üzere pek çok Arap ülkesinde yaşamış ve incelemelerde bulunmuştur. Amerika’da bulunan California Berkeley Üniversitesi bünyesinde Kurumlar ve Yönetişim Programı’nda dinler sosyolojisi ve Ortadoğu politikası dersleri, Hollanda’da bulunan Leiden Üniversitesi bünyesinde Siyaset Bilimi Enstitüsü’nde Ortadoğu’daki radikal ve ılımlı İslami hareketler konulu seminerler vermektedir. İslamcılık, İslami örgütler, İslami burjuvazi, İslami tüketim kalıpları gibi konularda yayımlanmış makaleleri mevcuttur. Avrupa’daki İslam kimliği ve Avrupa demokrasi anlayışı ile ilişkisi bağlamında verdiği konferanslarla dünyada tanınan Haenni, Arapça başta olmak üzere Ortadoğu’da konuşulan dilleri bilmektedir. 2005 yılında *L’islam de Marché: L’autre Révolution Conservatrice* ismiyle tercüme edilerek yayımlanmış olan kitap Patrick Haenni’nin Ortadoğu uzmanı olarak kariyerinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir.

Patrick Haenni *Piyasa İslamı* adlı eserinde başta Türkiye, Endonezya ve Mısır olmak üzere İslam toplumlarının yaşamış olduğu ekonomik dönüşümün dinselde yarattığı değişimi işlemektedir. İslam dünyasının içinde bulunduğu değişim sürecinin nedeni küreselleşen tek kutuplu dünyada radikal İslam projesinin olanaksızlığının farkına varılmış olmasıdır. Bu farkındalıkla birlikte birey ve cemaate yönelik olarak gerçekleştirilen yeni İslami okumaların amacı toplumların dinselden uzaklaşmasını ya da sekülerleşmesini² sağlamak değildir. Amaç Müslüman toplumların zenginleşme ve bireycilik kavramlarına bağlı olarak dışlanmasını önlemek ve dünyayla bütünleşmesini sağlamaktır. Bu değerlendirmemizden yola çıkarak Müslüman toplumların benimsemiş olduğu toplumsal, cihadçı amaçların yönetim, girişimcilik, zenginleşme, ekonomik başarı amaçlarıyla yer değiştirdiğini ve bu değişimin toplumda sadece ekonomik dönüşüme değil, kültürel dönüşüme de neden olduğunu söyleyebiliriz.

1990’ların ikinci yarısından itibaren hareketin yükselişi “İslamcılığın Aşması”, “Piyasa Destekli Dinsellik”, “Piyasa İslamının Kültürel Savaşı (kulturkampf)”, “Sosyal Devletin Kuyusunu Kazanlar” başlıklarıyla kitapta dört bölüm şeklinde incelenmiştir. Oluşumun tüm aşamalarının sırasıyla incelenerek genel bir çıkarımda bulunulması yazarın tümevarımcı bir yöntem kullandığını göstermektedir. Anlatımın yalın ve anlaşılır bir düzeyde olmasının yanı sıra yazar tüm savlarını vermiş olduğu örneklerle desteklemiştir. Yazarın bu tutumu esere akıcı nitelik kazandırmıştır.

İslami Geleneklerden Doğan Burjuvazi

Patrick Haenni'ye göre hareket iki ana eksen etrafında işlenmektedir: '*Bireysel gelişim ve dışa açılma.*'

Eserde bu kavramların İslami toplumlarda ön plana çıkmasının Amerikalı Evanjelistlerin Tanrı tarafından seçilmiş olma inancıyla benzerlik gösterdiği, bir başka deyişle İslamiyette uzun yıllar kabul gören Selefi İslam³ anlayışındaki ceza kesen, acımasız Tanrı yerine affedici ve zenginliği destekleyen Tanrı inancının benimsendiği ifade edilmiştir. Ancak bahsedilen bu benzerlik erdemli iş adamlarından başkasına verilemezdi. Buna Aristoteles'in şu sözüyle açıklık getirebiliriz:⁴ "Altın ve erdem bir terazinin kefelerine konan iki ağırlık gibidir. Kefelerden biri yükselince, diğeri alçalır." Eserde konusu geçen erdemli iş adamı bu teraziye dengede tutmalıdır. Zenginleşmeli ancak erdemini yitirmemelidir.

Yazarın bir başka öngörüsü İslami toplumların ekonomi temelli yaşamış olduğu değişimde kültürkampf (kültürel savaşın) etkilerinin de görüldüğüdür. Küreselleşen dünyada kadercilik, yazgıcılık inancından vazgeçmeyen Müslüman toplumların horlanmaya ve dışlanmaya maruz kaldıkları, bunun etkisiyle artık başarı, zenginlik ve paraya bakış açılarının olumlu yönde değiştiği ifade edilmektedir.

Yazar, yaşanan ekonomik ve kültürel dönüşümün yol açtığı İslam toplumlarının yeni yapılanmasını *Piyasa İslamı* olarak adlandırmış ve kaleme almıştır. Bu süreç Müslüman toplumları gelir dağılımı bozukluğu, yoksulluk ve eşitsizlik kavramlarıyla tanıştıracaktır. Oysa ki bu toplumlarda dini kardeşlik ve dayanışma temaları büyük önem arz etmektedir.

Dönüşümün asıl hedefi olarak kabul edilen bireycilik ve zenginleşme hareketleri, İslami burjuvazinin doğuşuna sahne olacaktır. Ortaya çıkan İslami burjuvaziden beklenen toplumsal geleneklere olan bağlılığını yitirmemesidir. Yani, hem ekonomik çıkarlarının peşinden koşmalı hem de "*komşum açken ben tok yatmam*" ilkesine bağlı kalmalıdır. Bu beklentilerden yola çıkarak erdemli işadamı motifi üzerinden yorumlanan İslami burjuvazinin ciddi uyuşmazlık ve çelişkilerle karşı karşıya kalacağını söylememiz mümkündür.

İslamiyeti Piyasalaştırın "Vaizler"

Yazar Müslüman toplumun geçirdiği evrimin ilk aşamasını dinsel militancılık ve siyasi amaçlardan sıyrılarak günün gereklerini temel alan düşüncelerle yeniden okunup yorumlanması olarak açıklamıştır. İslamiyetin bilinen cihatçı ve siyasi amaçlarını terk etmesi, burjuvazinin doğuşu olarak tespit edilmiş ve bu

tespit P.Haenni'ye göre şu üç başat gerçeğin altını çizmiştir (s. 25):

Geleneksel İslami örgütlenme biçimlerinin sağlanması; bu örgütlenmelere temel teşkil eden paradigmalardan göreceleştirilmesi ve devlete siyasi merkezli yaklaşımların yerini kültürel dışadönüklülüğü ve görünürlülüğe bıraktığı yeni dinsel yaşam ve yeni ifade edilmiş şekillerinin ortaya çıkması.

Eser İslam dünyasında kabul gören ve sosyal hayatı düzenlediği düşünülen militancılığın önceki kadar önem görmediğini, bireyciliğin ön plana çıktığını ele almaktadır. Bununla ilgili verilen bir örnek şöyledir (s. 26-27):

Islamonline⁵ sitesinde Lübnanlı İslamcı lider Fethi Yeken⁶e [Orijinal metinde Fathi Yakın olarak geçiyor ancak literatürde Fathi Yakan olarak biliniyor. Türk kökenli Lübnanlı İslamcı] Müslüman Kardeşler tarafından verilen eğitimin niteliğinden yakından şu genç militanın tanıklığı oldukça ilginçtir. Gençlere göre bu eğitim kişisel gelişim yerine itaat ve kulluğu amaçlamaktadır. Genç hocalarını yeterince yetkin olmamak ve diyaloga açık olmama konularında eleştirmektedir:

'Bir soru soruyorsun, cevap hep aynı. Hiç değişmiyor: Sana söyleneni yapmalı ve senden sorumlu "ağabeyine" güvenmelisin. Büyüğünün haklı olduğunu göreceksin.' Gençlerin memnuniyetsizliği Fethi Yeken tarafında destek görmüştür.

Yazar, Fethi Yeken'in harekete bağlı olduğunu ancak örgüt için değil Allah için yapılan faaliyetleri benimsediğini vurgulayarak eleştiriye onaylama nedenini açıklamıştır.

P. Haenni'nin eserde en çok yer verdiği isimler Amr Khaled⁷ ve Abdullah Gymnastiar'dır⁸. Bu iki isim Müslüman dünyasının önde gelen vaizleridir. Hem genç olmaları hem de Selefi İslam'dan kopuk olmaları gerek giyimleriyle gerek rahatlıklarıyla maddi dünyanın içinden Müslüman toplumlara seslenmekte ve piyasa ile bütünleşmenin öncülüğünü yapmaktadırlar. Yazar bu iki ismin diğerlerinden farklarını; sadece camilerde değil televizyon ve radyolarda vaaz vermeleri, CD şirketleriyle çalışmaları ve örgüt olmaktan çok bireysel çalışmalar yapmaları, İslamiyetin cihatçı amaçlarını başka yollarla gerçekleştirme çabaları olarak açıklamıştır. Amr Khaled bir vaazında şöyle söylemektedir (s. 50): "Korkuyla yapılan ibadet mi? Yeter artık!" Bir başka vaazında ise: "Allah'tan korkuyorum dolayısıyla ibadet etmek zorundayım ilkesi üzerine oturmuş

bir ilişkiyi artık istemiyorum. Hayır, artık sevgi, aşk üzerine kurulmuş bir ilişki arzuluyorum.” demektedir.

Yazar Amr Khaled’in bu Selefi İslam karşıtlığı üzerine bireycilik ve çalışma arzusunu ve İslami girişimci yaratma çabasını, Müslümanları bu konuda tek vücut haline getirmek için söylediği şu sözle dikkat çekmektedir(s.51): “Tembellik kötülüklerin anasıdır.” Bu söylemden yeni İslami zihniyetin çalışma odaklı olmasında ve piyasayla bütünleşmesinde Amr Khaled’in ciddi etkisi olduğunu söylemeliyiz. Tüm bu söylemler ve sürece verilen destek İslam âlemini “apolitikleşmeye” götürmüş ve piyasayla kendini tamamlayan bir toplum haline getirmiştir. Yazar bunun girişimcileri ve girişimcilerin ürettikleri ürünleri sekülerleşmeye yönelttiğini ve etik sorununun ortaya çıktığını ifade etmektedir.

İslami burjuvazinin oluşumu dünya kültürleriyle eklemlenerek hayat bulmaya başlamıştır. Eserde geçen savların doğrulanması için raflarda satılan İslami CD ve DVD’ler, giyim, sanat ve müzikte yaşanan sekülerleşme örnek olarak gösterilmiştir. P. Haenni şöyle söylemektedir (s. 66): “İdeolojik-politik anlamda dağınık bir görüntü veren Müslüman işadamları vasıtasıyla, İslami varoluş kamusal alana entegre olmakta ve bu alan içerisindeki çeşitli dünya görüşü ve ürünlerle her geçen gün daha da uyuşarak durumunu sağlamlaştırmaktadır.” Yazar bu uyuşma ve bütünleşmenin girişimcilerin artık sadece Müslüman ya da dindar tüketiciyi değil, Müslüman olmayan bir tüketici kitlesini de hedef aldığını gösterdiğine işaret etmektedir. Kapitalizmin gereği minimum maliyet ile maksimum mal üretip satmak ve bunu tüketiciye arz etmektedir. Üretim fazlasının oluşmasını engellemek için tüketici yelpazesinin genişlemesi gerekir. İslami girişimciler isteklerini gerçekleştirebilmek için İslami kimliklerini ikinci plana taşımışlardır.

P. Haenni dönüşümün ileri aşamalarında dinsel içinde şirket kültürünün önemli yer tutmasından söz etmektedir. İslami bireyciliğin girişimcilik ile yaşamış olduğu aşırı bütünleşmenin İslamiyetin aşırı kâra getirmiş olduğu yasakları unutturduğuna ve İslami dönüşümün kültürel alt üst oluş ile karşı karşıya geldiğine dikkat çekmektedir. Yazar bu yargılarının arkasından Aa Gym’in şu konuşmasına yer vermiştir (s. 86): “Kim milyoner ya da milyarder olmayı reddeder? Herkesin zengin olmak istediği kesin(...)İslam bize zengin olmamız gerektiğini öğretiyor. Hazreti Muhammed ve yakınları da zengindi. Hatırlayın ki Hazreti Muhammed’in (s.a.v) kendisi de bir iş adamıydı ve de çok iyi bir iş adamıydı.”

Amr Khaled ise şöyle söylemektedir (s. 86): “Paramı Allah yolunda harcamak ve onurlu bir hayat yaşamak için zengin olmak istiyorum. Böylece diğerlerine

de örnek olabilirim: İnsanların bana bakıp 'bak zengin bir dindar' demeleri için ki böylece Allah 'ı benim üzerimden sevebilirler." Yazar, adı geçen vaizlerin topluma paranın kötü olmadığını, İslamın gereklerini yerine getirebilmek için paranın önemli olduğunu vurguladıklarını söylemektedir.

Türkiye bu dönüşümün AK Parti'ye yakınlığıyla bilinen MÜSİAD⁹ tarafından hayata geçirildiğini, zenginliğin Kuran'ın öğüdü olduğunu savunduğunu söylemiştir. Gerek Türkiye gerek diğer İslam ülkelerinde tek amaç bireycilik ve zenginleşmek olarak anlatılmaya başlanmış ve İslamiyetin kadercilik anlayışı terk edilmiştir. Finansal birikim ve kâr güdüleri artık toplumla bütünleşmiştir.

P. Haenni'ye göre artık İslamiyet neoliberalizmin içindedir. İslami devlet kurgusunun tamamen ortadan kalktığını, tek amacın üretmek ve maliyeti en aza indirgeyerek ciddi kârlarla zenginleşmek olduğunu söylemiştir.

Yazar, Amr Khaled'in "Hayatın İnşası" adlı programının vaaz ve nasihattan ziyade pratik amaçlarla donatılmış bir program olduğunu belirtmiştir. Amr Khaled'in bu konuyla ilgili şu sözü dikkat çekmektedir (s. 112): "Toplumun kurtarılması bireylerin kurtarılması ve kazanılmasından geçmektedir." Yazar Amr Khaled'in hareketin ruhu olduğunu ve tek amacının devlet faktörünü küçülterek sosyal hizmetlerin özel sektöre bırakılması olduğunu söylemiştir. Bunu amaçlayan Amr Khaled ve diğer İslamcılar "sosyal devletin kuyusunu kazanlar" olarak isimlendirilmektedir.

Sonuç itibariyle P. Haenni'nin *Piyasa İslamı* adlı kitabı, tüm dünyada yaşanan küreselleşme ve tek tip olma durumunun dışında kalmanın imkansızlığından söz ederken İslam âleminin de payına düşeni aldığını göstermektedir.

Hem Türkiye hem de diğer İslam ülkeleri için maddi dünyayla bütünleşme sürecinde değişimin ölçüsü ne olmalıydı? Ya da ekonomik çıkarların körü körüne benimsenmesinin kültürel hayatı etkilemiş olmasından dahi rahatsız olunmamasının yanında İslam âleminin önemli vaizlerinin verdiği vaazlar, İslamiyeti dönüştürmekle beraber, özüne de bir miktar zarar vermemiş midir?

Bir başka konu ise, Türk vaiz olan Fethullah Gülen'in¹⁰ Müslüman ülkelere yönelik yapmış olduğu İslama davet çalışmalarıdır. Yazar bu duruma şu şekilde değinmektedir (s. 107):

"Nurcu hareket Türkiye'de ve yurt dışında 300'den fazla okul kurmuştur. Bu hareket İslam'ın dünyaya açılmasını ve diğer dinlerle etkileşimde olmasını savunur. Ancak bu noktada şöyle bir paradoks ortaya çıkar; liberal aydınlarla

çok iyi ilişkileri olan bir dini lider -Fethullah Gülen- ve onu kendilerini kontrol altına almak için iktidar tarafından kullanılmakla suçlayan geleneksel İslamcılarla kurduğu mesafeli ilişkiler. Fethullahcılarının ciddi direnişle karşılaştıkları Arap dünyasında da Gülen'in konumu pek iyi değildir; Arap dünyası onu halen yaşamını sürdürdüğü Amerika'nın ajanı olmakla suçlar.”

P. Haenni'nin yapmış olduğu açıklamaya dayanarak İslamiyetin diğer dinlerle kaynaştırılmasının başarısız olduğunu ve şayet gerçekliği varsa ABD ajanı olan Gülen'in, Müslüman ülkeler tarafından benimsenmediğini söyleyebilmemiz gerekir. Çünkü geleneksel İslamcılar son din olan Müslümanlığın dönüşüme uğramasına, diğer dinlerden etkilenmesine neden olacak etkileşimlere karşı çıkacaktır.

Yazarın yapmış olduğu açıklama belli sorgulamaları da beraberinde getirmektedir. Fethullah Gülen'in İslamiyet ile diğer dinlerin etkileşim halinde olmasını sağlamak için yaptığı çalışmalar, hangi Müslüman kesim tarafından destek görmektedir? Bunun küçük bir kesimden oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü Fethullah Gülen yurt dışında Müslüman ülkelere yönelik İslama çağrı amaçlı vermiş olduğu olduğu vaazlarıyla tanınmış ünlü Türk vaiz ve yazardır. Nitekim vaazları önemli ölçüde etkili olmaktadır. Bu çıkarımlar bizi tek bir noktaya götürmektedir; İslamın yeniden yorumlanması geleneksel İslamcılara rağmen amacına ulaşmış ve ciddi anlamda taraftar bulmuştur. Yani Gülen ve batıyı benimsemiş İslamiyeti bu kültürle kaynaştırmak isteyen diğer vaizler amaçlarına büyük ölçüde ulaşmışlar, İslamiyeti maddi dünyayla bütünleştirmişlerdir.

Yazarın eserde İslami dönüşüm süreciyle ilgili yapmış olduğu analiz, beklentiler ile realite arasındaki uyumsuzluğun gerçek bir göstergesi olmuştur. İslami toplumların süreçten beklentisi hem geleneklerin yaşatılması hem de ekonomik başarıyı en üst seviyeye taşımak olmuştur. Eser süreci inceleyen, bu konuda araştırma yapan yazar ve akademisyenler için referans olma niteliğine sahiptir. Çünkü eser okuyucuya yaşanan süreci sorgulama şansı vermesinin yanında onun farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesine yardımcı olmaktadır.

Sonnotlar

¹ Patrick H (2011). *Piyasa İslamı: İslam Suretinde Neoliberalizm*. Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, 135s.

² “Sekülerleşme” kavramı insanların yaşamlarında dini referans olarak görmemeye başlaması, dinin toplumsal hayatta etkinliğinin azalması anlamını taşımaktadır.

³ “Selefi İslam” Eş’arilik ve Matüridilik kurulana kadar sünni Müslümanların itikati yönden bağlı olduğu akımdır. İslami hareketlerden biri olan kadim Selefi gelenek; Ehli Sünnet-i Hassa, Ehli Hadis, Ashabul Hadis gibi isimlerle de anılmıştır. Hadisçilerin temsil ettiği bir ekol olması, katı nakilci tavrı, akli öncelemekten kaçınması, kıyas ve rey gibi metotlara itibar etmemesiyle bilinmektedir.

⁴ Prof. Dr. Recep Kök “*Bilimsek Etik ve Bilim İnsanı Üzerine Metofolojik Bir Yaklaşım*” (s. 3)

⁵ Islamonline 1999 yılında Karadavi tarafından İslama davet amaçlı kurulmuş bir internet sitesidir. Merkezi Mısır’dan Doha’ya taşınmıştır. Islamonline İslama davette bir numara olmakla kalmamış, İslam dünyasında haber sektöründe de El Cezira’dan sonra ikinci olmayı başarmıştır.

⁶ Fethi Yeken (1933-2009) Lisans eğitimini El Lasilki Fakültesi Elektrik Mühendisliği bölümünde tamamlayan Yeken, doktorasını İslami İlimler ve Arap Edebiyatı üzerine yapmıştır. Hizbullah’a destek veren bir sünni cemaat olarak bilinen İslami eylem cephesinin önderliğini yapmasıyla tanınmıştır.

⁷ Amr Khaled (1967-...) Mısır İskenderiye’de doğmuştur. Mısırlı Müslüman aktivist ve televizyon vaizi olarak tanınmaktadır. New York Times Magazine dergisinin 30 Nisan 2006 sayısında dünyanın en ünlü ve en etkili televizyon vaizi seçilmiştir. Amr Khaled, ülkelerin sosyal ve ekonomik kalkınmasına katkıda bulunma konusunda Arap gençliğine ilham kaynağı olmuştur.

⁸ Abdullah Gymnastiar (1962-...) Aa Gym olarak bilinen bir vaiz, şarkıcı, yayıncı, girişimci ve Tauhid Yatılı Okulu Darut’un kurucusudur. Aa Gym günlük hayatta yaygın olarak kullanılan benzersiz vaaz tarzı tiyatroyu tanıtmak için bir yol olan İslami propaganda mesajları ile popüler olmuştur.

⁹ MÜSİAD, Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği’nin kısaltmasıdır. Merkezi İstanbul’da bulunan derneğin üyelerinin önemli bir kısmı muhafazakâr olarak adlandırılan kişilerden oluşmaktadır. AK Parti’ye yakınlığıyla bilinen dernek belli kesimler tarafından; kişilerin, toplumların, ülkemizin sosyal ve kültürel, siyasal ve ekonomik, bilimsel ve teknolojik kalkınmasına katkıda bulunması nedeniyle “GELİŞİM-DİYALOG-İŞBİRLİĞİ-GÜÇBİRLİĞİ PLATFORMU” olarak da tanımlanmaktadır.

¹⁰ Fethullah Gülen (1941-...) eski Türk vaiz ve yazardır. Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi bilmektedir. 1999 yılı Mart ayında 28 Şubat sürecindeki Türkiye’nin içinde bulunduğu siyasi atmosfer nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri’ne giden Gülen, o tarihten beri ABD’nin Pensilvanya eyaletinde

yaşamaktadır. Fethullah Gülen İslam'ın Sünni-Hanefi görüşlerini Said Nursi'nin görüşleri ve kitapları Risale-i Nur ışığında günümüze göre tekrar yorumlayan bir İslam düşünürüdür. 28 Şubat süreci devam ederken 1999 yılının Haziran ayında ulusal televizyon kanallarında yayınlanan bazı video görüntüleri Türkiye'deki lâik düzen yerine şeriata dayalı bir İslam devleti kurmak için taraftarlarını teşvik ettiği suçlamalarına neden oldu. Fethullah Gülen, 2008 yılının Haziran ayında *Foreign Policy* ve *Prospect* dergilerinin internet üzerinden gerçekleştirdiği ortak anket sonucunda *Dünya'nın ilk 100 entelektüeli* listesinde bir numara seçilmiştir.